

שו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

בסיס לדבר האסור

כלי שמלאכתו להיתר, שהונח עליו מערב שבת דבר מוקצה האסור בטלטול, (כגון מוקצה מחמת גופו או מוקצה מחמת חסרון כיס), אזי נחשב כלי ההיתר כ'בסיס' למוקצה המונח עליו, ונאסר בטלטול כדין המוקצה הנמצא עליו, כיון שהוא בסיס לו¹. דוגמאות מצויות ל'בסיס לדבר האסור'; הנחת גפרור מכובה על צלחת², פמוטים שדלקו מערב שבת, כסף על המיטה ופלאפון יקר שהונח על ספר קריאה³.

אם היה המוקצה על הבסיס כל זמן בין השמשות, נעשה הבסיס 'מוקצה' לכל השבת. גם באופן שהמוקצה נפל או נלקח בטעות מעל הבסיס במשך השבת, נשאר הבסיס באיסורו, כיון שכבר הוקצה בתחילת השבת (בבין השמשות), הוקצה לכל השבת כולה⁴. בשביל שהחפץ ההיתר ייחפץ לבסיס למוקצה ויאסר בטלטול כמוהו, צריך שיתקיימו כמה תנאים כדלהלן:

א. תנאי ראשון: הבסיס נהפך למוקצה, רק אם המוקצה היה מונח עליו כל זמן 'בין השמשות', דהיינו, משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים (כרבע שעה). אבל אם לא היה מונח עליו במשך כל הזמן הזה, לא נעשה כלי ההיתר לבסיס⁵, ויש חולקים וסוברים דאם הוקצה הדבר לרגע אחד בבין השמשות הוקצה לכל היום⁶.

ב. תנאי שני: הנחת המוקצה צריכה להעשות על ידי הבעלים של כלי ההיתר או על כל פנים בידיעתו ובהסכמתו של בעל החפץ ההיתר שהניחו עליו את החפץ המוקצה. אבל אם נעשה על ידי אדם אחר שלא מדעת הבעלים, אין החפץ נעשה 'בסיס' האסור בטלטול, שהכלל בידנו שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו⁷.

ג. תנאי שלישי: שהמוקצה הונח על הכלי ההיתר בכוונה תחילה, ושלא הונח בלא כוונה (כגון שנפל על כלי ההיתר מידי של הבעלים) או שנשכח שם. אכן, אם דרכו של אותו מוקצה להיות על כלי ההיתר, כגון כסף ושטרות שדרכם להיות בארנק, אז גם אם הונח שם בלא כוונה או שנשכח שם, חשוב כלי ההיתר בסיס לדבר האסור⁸.

מי שיש לו בבית משרת גוי, והניח על השולחן דבר מוקצה, במטרה שהגוי ייטול את הכלי בלילה האם נאסרו השולחן והמפה מדין בסיס?

דבר מוקצה שהיה מונח על בסיס בזמן בין השמשות ודעתו של הבעלים הייתה שבאמצע השבת יוסר המוקצה מן הבסיס, {כגון ע"י ניעור או על ידי נוכרי} נחלקו בזה הפוסקים אם חל בזה דין בסיס, ולהלכה כתבו הפוסקים לאסור בזה⁹, אך במקום הפסד אפשר לסמוך על המקילים שאין בזה דין בסיס כלל, ומותר לנער את המוקצה משם¹⁰.

תינוק שהניח באמצע השבת מוקצה על גבי צלחת, האם מותר לנער את המוקצה מהצלחת ולטלטל אותה, או שנאסרה מדין בסיס לכל השבת?

דבר מוקצה שהונח על כלי היתר באמצע

שבת כגון על ידי נוכרי או קטן שהניחוהו לדעת הבעלים או שנקלע בטעות לידם של הבעלים והניחוהו שם, נחלקו הפוסקים אם חל בו דין בסיס בעוד המוקצה עליו, ולהלכה מצדדים האחרונים שאין בזה דין בסיס¹¹, ויש שכתבו שאף לדעת המקלים, אין להקל אלא לנער את המוקצה מן הבסיס, אך אין היתר לטלטל את הבסיס בעוד המוקצה עליו אף אם אינו יכול לנערו במקומו¹².

אולם, באופן שהבסיס הוא מקומו המיוחד של דבר המוקצה חל בו דין בסיס אף באמצע שבת לכל הדעות, ואסור לטלטלו וכן אין היתר לנער את המוקצה ממנו¹³, ולכן אם הניחו בשבת קליפות או אשפה שהם מוקצה בתוך פח אשפה ריק, נעשה הפח מעתה בסיס לדבר האסור ואין לטלטלו.

בכל אופן, כל מוקצה שהונח על כלי

היתר בשבת עצמה, אם הוסר ממנו המוקצה, מותר מעתה הבסיס בטלטול לכל הדעות, כיון שדבר המוקצה לא היה מונח על גביו בזמן כניסת השבת¹⁴.

פטיש ('כלי שמלאכתו לאיסור') שהונח על השולחן, ונטלו את הפטיש בשבת לצורך 'גופו או מקומו', האם השולחן הפך לבסיס כיון שהיה הפטיש מונח עליו בין השמשות?

סוגי המוקצה העושים את הבסיס שלהם מוקצים כדינם, הם רק במוקצה 'מחמת גופו' או 'מוקצה מחמת חסרון כיס'. אבל אם המוקצה הוא 'כלי שמלאכתו לאיסור', אינו עושה 'בסיס', ומותר לטלטל את הבסיס עם המוקצה שעליו לכל צורך¹⁵, כיון שמוקצה מחמת כלי שמלאכתו לאיסור מותר בטלטול לצורך גופו ומקומו, ולא אסרוהו בטלטול רק משום גזירה שמא יבוא לעשות בו

1 שו"ע סימן שט סעיף ד'.

2 הערה מ עמוד שא. כתב שגפרור מכובה, פעמים שהוא מוקצה מחמת גופו (כשאינו ראוי לשימוש כלל), כגון העברתו אל מקום אחר). ופעמים שהוא מוקצה מחמת גופו (כשאינו ראוי לשימוש כלל).

3 ילקו"י דין בסיס לדבר האסור סעיף א עמוד תעד, שש"כ שם סעיף מח עמוד שטו.

4 שו"ע שם ומשנ"ב ס"ק יט.

5 משנ"ב שם ס"ק יט וס"ק כו בשם הגר"ז, שש"כ שם סעיף ג נה עמוד שיט. וכתב (שם סעיף ג נה עמוד שיט) שבמקום הפסד אם התכוון לנערו במשך השבת או שנכרי ייקחהו יש להקל.

6 אגרות משה או"ח סימן כב אות לג, הגר"ג קרליץ חוט שני ח"ג פ"ג ס"ק ב', ולדעת הגר"ש אלישיב שבות יצחק מוקצה פט"ו אות ב', מי שיש לו שולחן שעל גביו נרות, לכתחילה יניח חלות על השולחן לפני בין השמשות שבכך יהיה השולחן בסיס לדבר האסור והמותר, אולם בדיעבד אם שכח לעשות כן, יכול להניח החלות אפילו באמצע בין השמשות, ואין השולחן נעשה בסיס לנרות.

7 רמ"א סימן שט סעיף ד', אך כתב המשנ"ב שם ס"ק כו שאם עשה כן לטובת חברו באופן שמן

8 הסתם ניחא ליה בזה, יש לכלי דין בסיס.

9 משנ"ב סימן ש"ט ס"ק יח, כה"ח אות כו.

10 שו"ע סימן שט סעיף ד' הביא לב' הדעות, וכתב בסתם את דעת האוסרים.

11 משנ"ב סימן שט ס"ק כא, כה"ח ס"ק ל'.

12 חזו"א סימן רסו ס"ק כו, בה"ל סימן שי ס"ז, ועיין עוד אורחות שבת ח"ב עמוד קמא הערה תז.

13 חזו"א שם.

14 אורחות שבת ח"ב עמוד קמג הלכה רפג, והטעם שדוקא במונח עליו בין השמשות יש את הדין של מינו דאתקצאי לבין השמשות אתקצאי לכוליה יומא, ולא בהונח באמצע שבת.

15 מנחת שבת סימן פט ס"ק ב' בשם הישועות יעקב סימן שח ס"ק ה', אז נדברו ח"ט סימן כ' וסימן ל', וכן מצדד הגרש"א מאורי האש מהדו"ח פ"ב עמוד קו.

מלאכת איסור, לא גזרו גזירה זו ב'בסיס', [אבל המוקצה עצמו אסור בטלטול לבדו לסתם צורך, אלא רק לצורך גופו או מקומו]. אך יש מחמירים גם בכלי שמלאכתו לאיסור.¹⁶

כמו כן בסיס לדבר האסור שהונח עליו בערב שבת גם כלי שמלאכתו לאיסור, שהוא חשוב יותר מן המוקצה האסור לגמרי (מחמת גופו או חסרון כיס), יהיה תלוי בפלוגתא הנ"ל אם יהיה רשאי לטלטל הבסיס רק לצורך גופו ומקומו, או שיהיה מותר בטלטול לגמרי אחרי שינער את האיסור, ויסיר מעליו גם את הכלי שמלאכתו לאיסור.¹⁷

אם בערב שבת הניח אחד מבני המשפחה דבר מוקצה על ספר לימוד של בעל הבית, האם נאסר הספר מדין בסיס, או שאומרים גם בזה אין אדם אוסר דבר שאינו שלו?

כתבו האחרונים להסתפק בבני ביתו של אדם שהניחו דבר מוקצה על כלי שלו, האם נאסר הכלי מדין בסיס, או שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו,¹⁸ ומסקנת האחרונים שאם דבר ההיתר מסור ביד האשה או בני הבית לעשות בו כרצונם, נחשב הדבר כאילו הניחוהו על דעת בעה"ב ונעשה 'בסיס' על ידם.¹⁹

מי שקיבל עליו שבת בפלג המנחה (לפני בין השמשות), ובשעה שקיבל עליו שבת היו דברי מוקצה מונחים על חפציו, ולאחר מכן סמוך לכניסת שבת בני הבית שלא קיבלו שבת בפלג המנחה הסירו את דברי המוקצה משם, מתי הזמן שנחשב הכלי כ'בסיס', בשעה שמקבל שבת או בבין השמשות?

כתבו האחרונים שבכל אופן אף שקיבל שבת מוקדם, אין המוקצה נקבע לעשות 'בסיס' רק כשהיה דבר המוקצה על ההיתר כל זמן בבין השמשות.²⁰

הניח בערב שבת מצלמה על כיסא בחדר שינה ללא מחשבה מיוחדת, ובשבת רוצה להשתמש בכסא, האם הכיסא נעשה בסיס?

אם הניח מצלמה על כסא בחדרו באופן

סתמי ללא כוונה מיוחדת, ולא היתה דעתו במפורש שתשאר כאן המצלמה בשבת, אך גם לא היתה דעתו להסירה קודם השבת - הכיסא אינו נעשה בסיס למצלמה אף אם הניחה שם ביום שישי, כיון שלא הייתה מחשבה מיוחדת, הרי שההיתר אינו משמש את ההיתר לדעתו ולרצונו ודינו כשכח שאין דין בסיס.²¹

אולם, אם הניח את המצלמה במגירה אולם, נעשית המגירה בסיס למצלמה, אף שלא חשב במפורש שתישאר המצלמה במגירה בשבת, כיון שדרכה להיות במקום זה, הרי זה כאילו היתה דעתו לכך במפורש, וכן הדין בכל מוקצה שדרכו להניחו שם.²²

השוכח מצלמה או פלאפון על כיסא במרפסת ביתו, ורוצה להכניס את הכיסא בשבת כדי שלא תנזק המצלמה בחוץ, האם רשאי לעשות כן?

המניח פלאפון על כיסא קודם השבת על דעת ליטלו משם לפני כניסת השבת ולהניחו במקומו, ושכח לעשות כן, אין הכיסא נעשה בסיס. ולכן אם קעת רוצה להשתמש בכיסא, לכתחילה יש לו לנער בזהירות את הפלאפון שיפול לרצפה, ואז ידחפנו ברגלו למקום מוצנע. אולם, אם אינו יכול לנער את הפלאפון משום שחושש שישבר או יתקלקל²³, או שצריך את הרצפה פנויה, מותר לו לטלטל את הכיסא ולנער את המוקצה היכן שחפץ. מכל מקום, אם אינו צריך להשתמש בכיסא וכל מטרת הטלטול היא לצורך המוקצה שלא יגנב וכדו' אסור לטלטל את הכיסא יחד עם המוקצה שעליו,²⁴ כדין טלטול מן הצד לצורך דבר האסור.²⁵ אם מטה או דוחף את חפץ ההיתר בשינוי כגון שדוחף בגופו או ברגליו ('טלטול בגופו'), מותר גם אם כוונתו לצורך שמירת המוקצה, שהרי גם המוקצה עצמו מותר בטלטול באופן זה.²⁶

מאכלים המסודרים במקפיא אחד על השני, האם מותר לשלוף את המאכלים הראויים לאכילה, שמונחים עליהם מאכלים מוקצים שאינם ראויים לאכילה?

נחלקו הראשונים אם שייך דין בסיס

לדבר האסור באוכלים, ולמעשה פוסקים רבים כותבים שאפילו הניחו עליהם מבעוד יום דברי מוקצה במטרה שיהיו מונחים עליהם כל השבת, אין באוכלים משום בסיס לדבר האסור,²⁷ אולם יש שכתבו להחמיר²⁸, ובמקום הצורך יש לסמוך להקל.²⁹

בסיס באקראי, כגון שהניח דבר מוקצה בארון על גבי דבר היתר, ולא נתכוון בדווקא שיהיה חפץ המוקצה מונח על גבי ההיתר, ועיקר כוונתו שיהיה מונח בארון, האם יש בזה דין בסיס? ומה הדין במגירות שיש בהם תפזורת חפצים איסור והיתר?

יש שכתבו שמה שרגילים להניח חפצים בדרך אקראי ואין כוונתם שיהיה מונח על חפץ ההיתר, כמו שמצוי במקרר שמניחים בו מוצרי בישול ואפיה שאינם ראויים לאכילה, יחד עם דברים הראויים לאכילה, כה"ג לא חשוב מניח אלא שוכח שהרי אין כוונתו ליחד את דבר ההיתר לצורך המוקצה, ומותר לטלטל את החפץ המותר אחר שינערו את החפץ מעליו³⁰, ויש אומרים דאין זה דומה לשוכח שהרי הניח את דבר המוקצה ע"ג ההיתר מתוך ידיעה שיהיה על גביו בשבת והרי הוא כמניח בכוונה³¹, ובמקום הצורך יש להקל³².

אך אם הניח את דבר המוקצה למעלה (כפי שמצוי במגירות) מפני שמשמש בהם באופן תדיר, נחשב כאילו הניחם בכוונה לצורך, ונעשו חפצי ההיתר בסיס לדבר האסור, ואסור לנער חפצי ההיתר כדי לקחתם בשבת³³, ויש מי שסובר שבמקום צורך גדול אפשר להקל אף בכה"ג³⁴.

ומכל מקום אם הניחו את המוקצה במגירה על גבי חפץ ההיתר כמה ימים קודם השבת, ושכחו לסדרם כראוי בערב שבת אין על ההיתר דין בסיס לדבר האסור שהרי אין דין בסיס אלא במניח מדעת ולא בשוכח, ולפיכך אם נצרך להשתמש בחפץ ההיתר בשבת, אוחז בו ומנער את המוקצה שעליו, אפילו אם המוקצה חשוב יותר מההיתר ונוטל להשתמש בו³⁵.

25 'טלטול מן הצד' פירושו שאינו מטלטל בידו את המוקצה עצמו, אלא אוחז בידיו בחפץ ההיתר שעליו מונח המוקצה, וכיון שלא נעשה ההיתר 'בסיס' לאיסור הרי הכיסא נשאר בהיתרו, והמוקצה מטלטל כדרך אגב, לכך אמרו חז"ל שאם מטרותו לצורך דבר ההיתר יש להקל, אך לא התירו לעשות כן לצורך דבר האסור.

26 שו"ע סימן שיא סעיף ח'.

27 רמ"א סימן שיא סעיף ח'.

28 מג"א ומשנ"ב שם ס"ק כט נטו קו לפרש דברי הרמ"א באופן אחר, אף שפשטות דברי הרמ"א שאין כלל דין בסיס, וכן השש"כ עמוד רסג אות עח פסק להחמיר.

29 מנחת שבת בשו"ע סימן פט ס"ק ד' בשם הפסקי דינים, חזו"ע שבת ח"ב עמוד קלט ובהערה שם.

30 מג"א, בית מאיר, הגר"ו.

31 התה"ד, ה"ט, וכו"פ בחזו"ע ח"ג עמוד קלב.

32 הכרעת המשנ"ב סימן שט ס"ק יח, ובשעה"צ שם ס"ק כד.

33 בן איש חי ש"ב פרשת ויגש אות יג.

34 שבות יצחק פ"ח אות ג' בשם הגרי"ש א.

35 חזו"ע ח"ג עמוד קלג, וכן בגוף ההלכה.

16 הפמ"ג ריש סימן שח במ"ז אות ד' כתב להסתפק בזה, והניח בצ"ע לדינא, התהילה לדוד סימן שח ס"ק א' כתב להוכיח שיש דין בסיס אף בכלי שמלאכתו לאיסור, ובשש"כ שם סעיף ג עמוד שיו הביא את המחלוקת ולא הכריע, אך ע"פ בודאי שהבסיס לא יהיה חמור מהמוקצה עצמו, ומותר לטלטלו לצורך גופו ומקומו.

17 עיין תהילה לדוד סימן שי ס"ק ז'.

18 מנחת שבת על הקצו"ש ע' סימן פט ס"ק כב.

19 הגרי"ש אלישיב הלכות שבת בשבת ח"ב עמוד שסא, הגר"ג קרליץ חוט שני ח"ג פע"ג סק"א. 20 פמ"ג סימן רעט א"א בסוף הסימן, ומה שכתב המשנ"ב בסימן רעז ס"ק יח שתניח האשה ככר לחם על השולחן קודם הדלקת הנרות, ביאר המנחת שבת על הקצו"ש ע' סימן פט ס"ק ו' שאין זה בדווקא ויכולה היא להניחו אף לאחר הדלקת הנרות, כל זמן זמן שלא הגיע עדיין בין השמשות, וכן דעת הגרי"ש אלישיב שבות יצחק מוקצה פט"ו סוף אות א'.

21 בית יוסף סימן שט, ולא הסכים לתרומת הדשן שחילק בזה אם הניח ביום שישי או לפני כן, משנ"ב שם ס"ק יח, כה"ח אות כה.

22 מג"א סימן שט ס"ק ו', משנ"ב שם בס"ק יח, כה"ח אות כז.

23 ב"ח סימן שי אות ג', מג"א שם ס"ק יא, כה"ח שם אות נח, שעה"צ בסימן שט ס"ק יז.

24 שו"ע שם סעיף ד' ה'.